257583 ـ معنای «تعالى جدّك» در دعای استفتاح

سوال

امروز پیامکی دریافت کردم به این مضمون: «بیشتر نمازگزاران در دعای استفتاح دچار اشتباه می‌شوند و تعالى جدك را با فتح جیم جَدّك می‌خوانند حال آن‌که این اشتباه بزرگی است زیرا الله متعال نه پدر دارد و نه فرزند و نه جد (پدربزرگ) و صحیح آن است که بگویند: جِدّك با کسر جیم که معنای عظمت برای الله است» آیا این حرف درست است؟ درست چیست؟ جَدك یا جِدك؟

خلاصه‌ی پاسخ

تلفظ درست حدیث، «وتعالى جَدُّك» است با فتح جیم و در این باره اختلافی نیست و معنای جَد در اینجا عظمت است و تلفظ آن به شکل «جِدُّك» صحیح نیست زیرا تحریف سخن رسول الله ـ صلى الله علیه وسلم ـ به شمار می‌رود چرا که ایشان ـ صلى الله علیه وسلم ـ این لفظ را با فتح جیم بیان کرده‌اند و هیچیک از علما ـ پس از جستجو ـ وجهی دیگر در تلفظ این لفظ را در احادیث ذکر نکرده‌اند.

پاسخ مفصل

الحمدلله.

مسلم (399) در صحیح خود روایت کرده که عمر بن الخطاب ـ رضی الله عنه ـ این کلمات را با صدای بلند می‌گفت:
سُبْحَانَكَ اللهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، تَبَارَكَ اسْمُكَ، وَتَعَالَى جَدُّكَ، وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ .

این دعا به شکل مرفوع (منسوب به پیامبر صلى الله علیه وسلم) و موقوف بر عمر و دیگر اصحاب پیامبر ـ صلى الله علیه وسلم ـ روایت شده است.

نگا: سنن دارقطنی (۲/ ۵۸) و سلسلة الأحاديث الصحيحة (۲۹۹۶).

علمای اهل حدیث و فقه و لغت و دیگر علما لفظ جَد را در این حدیث با فتح جیم آورده‌اند و آن را به شکل دیگری ذکر نکرده‌اند.

جَد در اینجا به معنای عظمت است، بنابراین معنای حدیث چنین است: عظمتت والاست.

امام نووی ـ رحمه الله ـ در تهذیب الأسماء واللغات (۳/ ۳۳۱) می‌گوید:

«قول ایشان در دعای استفتاح که وتعالى جدك با فتح جیم است یعنی عظمتت والا و برتر است.

و گفته شده که منظور از جَد غنا و بی‌نیازی است که هر دو نیکو است و خطابی تنها عظمت را ذکر کرده است و سخن الله تعالی در خبر از جنیان از همین قبیل است که می‌فرماید: وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا [جن: ۳] یعنی عظمت او».

بعلی در المطلع على أبواب المقنع (۴۶) می‌گوید:

وتعالى جَدك، جدُّك در اینجا به فتح جیم است.

بهوتی ـ رحمه الله ـ در كشاف القناع (۲/ ۴۷۸) می‌گوید:

وتعالى جَدُّك، به فتح جیم است، یعنی: جلالت والاست و عظمتت برتر است.

در حاشیهٔ ابن قاسم بر روض المربع (۲/ ۲۲) آمده است:

«و جد به فتح جیم به معنای عظمت و بهره و سعادت و غنا است و تعالى یعنی بزرگ گشت و عظیم گشت که بنا بر وسعت و مبالغه آمده بنابراین دال بر کمال علو و نهایت آن است. یعنی والا گشت جلال تو و برتر شد عظمت تو و بر هر عظمتی برتری یافت و شان تو بر هر شان دیگری برتر است و سلطان و قدرت تو هر سلطان و قدرت دیگری را مقهور ساخت.

در توضيح الأحكام شرح بلوغ المرام بسام (۲/ ۱۶۹) آمده است:

جدك: با فتح جیم و تشدید دال یعنی عظمت و جلال و سلطان تو.

این کلمه جد به فتح جیم در قرآن کریم و سنت نبوی تکرار شده است.

الله تعالی از زبان جنیان می‌فرماید:

وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلا وَلَداً [جن: ۳]

(و اینکه او پروردگار والای ما همسر و فرزندی اختیار نکرده است).

علامه سعدی ـ رحمه الله ـ در تفسیر خود (۸۹۰) می‌گوید: یعنی عظمتش والا شد و نام‌هایش مقدس.

قرطبی ـ رحمه الله ـ در تفسیرش (۸/ ۱۹) می‌گوید: جد ربنا یعنی: عظمت و جلال او.

پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ در دعایش می‌فرماید: اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ ، وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ ، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ به روایت بخاری (۸۴۴) و مسلم (۵۹۳). یعنی: خداوندا عطای تو را مانعی نیست و اگر تو باز بداری هیچکس را توان عطا نباشد و صاحب غنا را از تو بی‌نیازی نیست.

علما می‌گویند یعنی صاحب نصیب و غنی را غنایش و بهره‌اش و جایگاهش از تو بی‌نیاز نمی‌کند.

ابن رجب دربارۀ جملۀ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ می‌گوید:

منظور از جد ـ به فتح میم ـ در این حدیث: نیاز است و معنایش این است که غنای صاحب غنا او را در برابر تو سودی نمی‌رساند... (فتح الباری لابن رجب: ۷/ ۴۱۷).

امام نووی در شرح صحیح مسلم می‌گوید:

«سخن ایشان ذا الجَد مشهور آن است که به فتح جیم است و علمای متقدم و متاخر آن را به همین شکل آورده‌اند.

ابن عبدالبَر می‌گوید: برخی آن را با کسر روایت کرده‌اند و ابوجعفر محمد بن جریر طبری می‌گوید: آن به فتح است. ابن عبدالبر می‌گوید: شیبانی آن را با کسره روایت کرده اما این خلاف چیزی است که اهل نقل می‌شناسند و کسی دیگر را نمی‌شناسیم که چنین گفته باشد.

طبری و کسانی که پس از وی آمده‌اند روایت جَد با کسره (جِد) را ضعیف دانسته‌اند و معنایش با وجود ضعف، اجتهاد و تلاش است یعنی: صاحب تلاش را تلاش او در برابر تو سود نمی‌رساند و بلکه رحمت تو است که به او سود می‌رساند و نجاتش می‌دهد.

برخی گفته‌اند: یعنی: کسی که در امر دنیا و حرص بر آن دارای تلاش و سعی کامل است.

و گفته شده: معنایش سرعت در فرار است. یعنی کسی که به سرعت می‌گریزد نمی تواند از تو فرار کند زیرا او در قبضه و سلطان توست.

صحیح مشهور اما جَد به فتح میم است یعنی بهره و غنا و عظمت و قدرت. یعنی آنکه در دنیا با مال و فرزند و عظمت و قدرت بهره‌ای دارد، این بهره‌اش او را از تو نجات نمی‌دهد، بلکه آنچه او را سود می‌رساند و نجات می‌دهد عمل صالح است، چنانکه الله تعالی می‌فرماید:

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا [کهف: ۴۶]

(مال و فرزندان زیور زندگی دنیایند و نیکی‌های ماندگار از نظر پاداش نزد پروردگارت بهتر و از نظر امید [نیز] بهتر است).»

این‌گونه دانسته می‌شود که نقل حدیث بدون اختلاف به شکل وتعالى جَدُّك به فتح جیم است که معنایش عظمت است.

و درست نیست که آن را به کسر جیم جِدُّك بخوانیم زیرا این تحریف سخن رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ است زیرا ایشان آن را با فتح جیم گفته‌اند و پس از بررسی کسی از علما را نیافتیم که این را به شکل دیگری روایت کرده باشد.

و از سوی دیگر با کسرِ جیم معنای حدیث تغییر می‌کند زیرا جِد به معنای تلاش در عمل است و برعکس هزل و شوخی است و این معنایی است مخالف معنای حدیث.

کسی که می‌خواهد مردم را نسبت به اشتباهاتشان تذکر دهد باید پیش از نشر سخنش از درستی‌اش اطمینان یابد به ویژه در امور متعلق به احکام شرعی و احادیث نبوی، تا آن‌که نادانسته مرتکب دروغ بستن بر رسول خدا ـ صلى الله عليه وسلم ـ نشود و به جای آن‌که نهی از منکر کند، از آن‌چه درست است نهی کند و به خطا امر نماید و از جمله کسانی باشد که خداوند درباره‌شان می‌فرماید:

الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا [کهفت: ۱۰۴]

(کسانی که تلاش آنان در زندگی دنیا به هدر رفته و خود می‌پندارند که کار نیک انجام می‌دهند).

و الله اعلم.